

Thúkýdidés a Hippokratés: od "zkoumání" k "předvídání"

1. Kimón a doly v Pangaiu

Athény
a zlatonosná
ložiska

Kimón otevřel Athénám přístup k pramenům zlata prýstícímú ze zlatonosného Pangajského pohoří na thráckém pobřeží u ostrova Thasu. Platilo od nepaměti, že kdo držel Thasos, měl pod kontrolou i těžbu zlata v celé oblasti. Nedlouho poté, co Thasos vstoupil do dělského námořního spolku, dostal se do sporu s vůdčí spolkovou obcí – s Athénami. Nepřekvapí, že příčinou sporu byly zlaté doly. Thúkýdidés o tom vypráví (I, 100,2): *"O něco později došlo k odpadnutí Thaských, kteří se s nimi [Athéňany] nepohodli o tržiště na protilehlém pobřeží Thrákie a o doly, v nichž těžili."* V textu je použito dvojznačného slova ἐνέμοντο (*enemonto*), což sice znamená "těžili", ale ve skutečnosti odkazuje k faktickému vlastnictví: ne náhodou se totéž slovo poprvé objevuje již na počátku autorova vyprávění, kde se jím označuje dočasné obsazení a využívání úrodného území kočovníky (I, 2).

Konflikt mezi Athénami a Thasem trval zhruba tři roky (466-464 př. n. l.) a málem přerostl v konflikt všeobecný, protože Thasos, aby nemusel odstoupit cenné zdroje svého bohatství, si vyžádal a obdržel od Sparty slib, že napadne Attiku. Válce zabránilo hrůzné zemětřesení, které postihlo Peloponnésos, vyvolalo vzpouru heilóů a vyčerpávající třetí messénskou válku. Ta pak Spartu těžce zaměstnávala po celá léta. Teprve Miltiadův syn Kimón odpor obyvatel Thasu zlomil. Stalo se tak ale až po vysilujícím obléhání, kdy na tětivy luků Thaští obětovali dokonce copy svých žen. Thasos pak Athénám postoupil "území na pevnině a doly", jak upřesňuje Thúkýdidés (I, 101). Ony doly, jež tolik kdysi oslnily Hérodota, neboť v letech nejintenzivnější těžby z nich plynulo bohatství přímo kolosální: Hérodotos se zmiňuje o osmdesáti talentech zlata, které Thasos zaplatil jako daň Xerxovi. Nejbohatší důl se dle Hérodotových údajů (VI, 46) nacházel u Skaptésylé.¹ Podle téhož autora se zlato dolovalo také na ostrově Thasu. V naší době se o tom dlouho pochybovalo, avšak nedávné vykopávky Hérodotovu zprávu potvrdily.

Thúkýdidova
rodinná pouta
a vztahy
k Thrákii

Athénská obec pronajala těžbu ve zlatých dolech v Pangajském pohoří čelným představitelům Kimónovy rodiny: Thúkýdidovu otci Olorovi a samotnému Thúkýdidovi. Oloros byl potomek stejnojmenného thráckého krále, jehož dcera byla na konci 6. stol. př. n. l. provdána za Miltiada, vítěze u Marathónu a Kimónova otce.

Jako potomek Kimónův je Thúkýdidés také dědicem tradičního vlivu Miltiadova rodu v Thrákii. V této souvislosti se také zmiňuje sám o sobě, jako třeba ve čtvrté knize (kap. 105), kde vypráví, a to dosti rozvláčně, o svém

¹ V pramenech se také často objevuje tvar Skapté Hýlé.

• Thúkýdidés

* před r. 454 př. n. l., † (snad zavražděn, jak uvádějí antické životopisy) pravděpodobně za občanské války r. 404/3 př. n. l., z athénskeho dému halimúntského, příbuzný rodiny Miltiadovy a Kimónovy. V r. 424/3 př. n. l. stratégem v Thrákii se sídlem na Thasu, podle nejnovějších domněnek snad úřad stratéga zastával rovněž již dříve.

Jeho dějepisné dílo *Dějiny peloponnéské války* (Ξυγγραφή, *Xyngrafé*, tj. “sepsání”), zkráceně *Dějiny* (Ἱστορίαι, *Historiai*), o konfliktu odehrávajícím se v l. 431-404 př. n. l. zůstalo nedokončeno. Alexandrijští učenci je rozdělili do osmi knih. Navazují na ně Xenofón a Theopompos, každý svými *Řeckými dějinami* (*Hellénika*).

• Hippokratés z Kóu

asi 460-370 př. n. l., nejznámější lékař starověku. Pod jeho jménem se nám dochoval soubor 53 spisů (*Corpus Hippocraticum*)

nejrůznějšího zaměření (prognostika, chirurgie, dietetika, gynekologie, pojednání o lékařích, řeči atd.): *O starém lékařství* (Περὶ ἀρχαίας ἰατρικῆς, *Peri archaiés iétrikés*), *O vzduchu, vodách a místech* (Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων, *Peri áerón, hydatón, to-pón*), *Předzvěst nemoci* (Προγνωστικόν, *Prognóstikon*), *Životospráva při akutních onemocněních* (Περὶ διαίτης ὀξέων, *Peri diaitēs oxéōn*), *O svaté nemoci* (Περὶ ἱερῆς νούσου, *Peri hierēs núsú*), *Návštěvy cizích měst* (Ἐπιδημῖαι, *Epidémiai*), *O zlomeninách a kloubech* (Περὶ ἄγμων καὶ ἄρθρων ἐμβολῆς, *Peri agmón kai arthrón embolés*), *Aforismy* (Ἀφορισμοί, *Aforismoi*), *O životosprávě* (Περὶ διαίτης, *Peri diaitēs*) atd. Spisy pocházejí většinou z 5. a 4. stol. př. n. l. a vyjadřují názory kójské a knidské lékařské školy. Jsou sem zařazeny i spisy pozdější (2. stol. n. l.): *O lékařské důstojnosti* (Περὶ εὐσχημοσύνης, *Peri euschémōsynés*), *Příkazy* (Παραγγελῖαι, *Parangeliai*).

působení v úřadu stratéga v Thrákii r. 424 př. n. l. První údaj, který tu o sobě uvádí, je, “že Thúkýdidés má právo dolovat zlato v oné části Thrákie a že proto patří k nejlivnějším lidem na pevnině.” (Podle spolehlivých pramenů měl v Thrákii též své statky – a právě v důlní oblasti.) Nato Thúkýdidés dodává, že si tohoto vlivu byli vědomi rovněž Spartané a obávali se ho: takový vliv mu totiž umožňoval “sebrat v Thrákii pomocné sbory”, to znamená získat k přímé vojenské spolupráci místní mocnáře, a to nikoliv už jako athénský velitel, ale jakožto ‘thrácký šlechtic’. Tím ostatně v každém ohledu byl, podobně jako jeho děd Miltiadés, když se stal vazalem Dáreiovým (asi 513 př. n. l.). Proto také v celém svém díle Thúkýdidés s jistou pýchou ukazuje, jak důvěrně je s thráckým prostředím, jeho složitými dynastickými zápletkami a spory obeznámen.² Proto se též dvakrát – v první a čtvrté knize – zabývá útrapami spojenými se založením Amfipole (I, 100 a IV, 102) a o tomto městě pak uvádí takové podrobnosti, pro nás dnes již nejasné, jako je přestavba části hradeb a agory (IV, 103,5; V, 10,6 a V, 11,1).

Za “největší důkaz” Thúkýdidova příbuzenství s Miltiadovým a Kimónovým rodem považovala životopisná tradice ve starověku právě to, že “vlastnil statky v Thrákii a doly u Skaptésylé”. Tento argument uvádí např. Didymos, po-

Thúkýdidés

² To platí např. o palácovém spiknutí proti králi Pittakovi, vládci bezvýznamné obce Myrkínos (IV, 107), a ještě více pak o podrobných údajích onomastických u vlastních jmen (např. genitiv *Goaxios* – tj. správná podoba jména kteréhosi knížete, jehož synové Athénám nakloněného Pittaka zabili).

**Náhrobky
Kimónovy
rodiny
a Thúkýdidův
pohřeb**

Miltiadés

Iyhistor věku Augustova, ježž cituje Markellínos (*Život Thúkýdidův*, 14). Zřetelněji a slavnostněji pak tento vztah potvrzovala skutečnost, že Thúkýdidés byl pohřben “mezi náhrobky Kimónovy rodiny”, jak na rozhraní 3. a 2. stol. př. n. l. ve spisu *O Akropoli* zaznamenal učenec Polemón z Ília (asi 220-160 př. n. l.). Polemón, který zapsal znění náhrobního nápisu (“*Thúkýdidés, syn Olorův, z dému Halimús*”), také dodává, že v oněch místech nemohl spočinout nikdo, kdo nepocházel z rodu Miltiadova. A v té souvislosti také uvádí, že Thúkýdidés měl syna Tímothea, jehož hrob se pochopitelně rovněž nalézá mezi “kimónovskými náhrobky”. Thúkýdidovo potomstvo lze sledovat až k Lýsidovi, synovi jistého Tímothea z Halimúntu (Kirchner, *PA*, 9571), který byl činný kolem r. 298/7 př. n. l. Zprávy o Thúkýdidově potomstvu jsou možná právě tou nejzřejmější cestou, kudy některé informace o velkém dějepisci, včetně identifikace jeho hrobu, pronikly do starověké životopisné tradice. Víme, že mezi Lýsidem a Polemónem leží více než půlstoletí. Ať už tuto životopisnou tradici posoudíme jakkoliv, je jisté, že v Thúkýdidově případě se jedná o tradici velice bohatou, dokonce nezvykle bohatou v porovnání s tím, jak malou pozornost starověcí vzdělanci obvykle věnují prozaikům.

2. Život a veřejná činnost: Thúkýdidés stratégem v Thrákii

Původ Thúkýdidés se narodil v Athénách v dému halimúntském, kde v té době jedinou význačnou a nám známou rodinou byla právě rodina Thúkýdidova. To také dalo podnět k domněnce, že by snad tato rodina mohla mít nějaký vztah ke starobylému kultu Démétrý Thesmoforos, jenž měl své středisko právě v halimúntském dému.

O datu Thúkýdidova narození se prameny různí. Apollodóros z Athén,³ jenž žil o několik desetiletí později než Polemón, klade Thúkýdidovy čtyřicátiny – jeho *akmé* – do roku, kdy vypukla peloponnéská válka (431 př. n. l.). Na základě toho bychom mohli za datum narození považovat r. 471 př. n. l. Tento údaj nicméně budí jisté podezření, a to právě proto, že se antičtí učenec vůbec o domnělých dějepiscových čtyřicátinách tak často zmiňují a kladou je do počátečního roku událostí, o nichž on sám vypráví. Obezřetnost je na místě tím spíš, že jiný učený zdroj, který se odvíjí patrně od Didyma a z něhož vychází Markellínos (*Život Thúkýdidův*, 34), uvádí, že Thúkýdida stihla smrt, když mu bylo “přes padesát let”. Jelikož táž pramenná tradice navíc klade jeho úmrtí zhruba do r. 403 př. n. l., znamenalo by to, že se Thúkýdidés narodil nedlouho před r. 454 př. n. l. K tomuto datu se také přiklání většina soudobých znalců. Svědčí pro to skutečnost, že se Thúkýdidés stratégem stává v r. 424/3 př. n. l. a že v Athénách nemohl tohoto úřadu dosáhnout nikdo, komu nebylo alespoň třicet let. A to ještě – jak nás upozorňuje sám Thúkýdidés, když poprvé představuje postavu Alkibiadovu (V, 43) – byl-li stratégem zvolen teprve čerstvý třicátník, byl považován pro takový úřad za příliš mladičkého. Proto bychom měli datum Thúkýdidova narození posunout až před r. 454 př. n. l., a to spíše více než méně.

**Thúkýdidés
stratégem**

³ Žil ve 2. stol. př. n. l. Autor na informace velice bohatých a pečlivých *Letopisů*, kde najdeme rovněž literárněhistorické údaje.

Stát se členem desetičlenného sboru stratégů bylo možno pouze ve volbách. Vedle hipparchie (velení jezdeckva) to byl jediný volený úřad v athénské demokracii, která jinak uplatňovala ‘ultrarovnostářský’ postup volby losem. Proto je možno považovat složení sboru stratégů, kam každá politická skupina a uskupení prosazovaly své zástupce, za věrný obraz každoročního stavu rovnováhy politických sil. To, že byl Thúkýdidés zvolen do nejvyšší vojenské hodnosti pro r. 424 př. n. l., jen ukazuje, že byl významnou politickou osobností a že se plně účastnil politických bojů ve své obci. Jestliže se pak dal spolu se svým kolegou Eukleem vyslat do Thrákie, kde měl své vlastní tradiční zájmy vyplývající z pronájmu těžby zlata a kam ho poutaly silné svazky s místními vládci, dá se z toho usoudit, nakolik byly vazby jednotlivých politiků na rozličné končiny athénské panství při určování politické strategie obce brány v potaz.

Když Thúkýdidés a Euklés dorazili do Thrákie, rozdělili si úlohy: Euklés zamířil k Amfipoli a Thúkýdidés na Thasos. Tak to bylo bezpochyby dohodnuto v nejvyšším sboru ještě před odplutím. Proto také Thúkýdidés upřesňuje, že Euklés se dostavil “z Athén na ochranu toho místa” (IV, 104,4). Rok 424 př. n. l. byl ovšem zcela ve znamení velkolepého úspěchu thráckého tažení Brásidova.⁴ Brásidovi se podařilo to, co dosud žádnému spartskému veliteli: vést dlouhou pozemní vojenskou kampaň daleko od výchozích základů (IV, 78,4). Ještě v prvních letech války se mělo za to, že takový podnik je i pro pozemní mocnost neuskutečnitelný. Brásidás ovšem velice dovedně spojil umění vojenské s uměním politickým a za hlavní úkol si vytkl vyvolat odpadnutí athénských spojenců. Také před Amfipolí dokázal zahrát na obě struny: vrhl se na město po odvážném nočním pochodu, ale vyhnul se čelnímu útoku, aby nerozdřáždil ty síly v obci, které by se případnému vyjednávání nevyhýbaly a jimž by nebylo proti mysli odtržení Athén. Brzy se kolem Euklea, disponujícího jen nedostatečným vojskem, a kolem nečetných Athéňanů, kteří v Amfipoli byli, vytvořilo vzduchoprázdno. Thúkýdidés později pečlivě zrekonstruoval průběh jednotlivých fází ztráty města. Mohl přitom čerpat ze svědectví Athéňanů, kteří z města v okamžiku kapitulace prchli. Zpočátku měly proathénské síly převahu a prosadily, aby se Thúkýdidovi na Thasos poslala naléhavá žádost o okamžitou pomoc. Brásidás měl však ve městě své informátory, a protože znal Thúkýdidův vliv v celé oblasti a obával se, aby jeho zásah situaci nezvrátil, předložil takové podmínky kapitulace, jež byly obzvláště výhodné (beztrestnost a zachování majetku všem, kdo se rozhodnou město opustit). A tak mohla ta strana, která byla Brásidovi nakloněna, kapitulaci prosadit – právě ve chvíli, kdy se blížil Thúkýdidés se sedmi trojveslicemi. Thúkýdidés stihl ještě v posledním okamžiku zachránit amfipolský přístav Éión, ležící při ústí Strýmónu (IV, 106-107), tedy ono město, které kdysi dobyl Kimón, aby Athénám otevřel cestu do zlatonosné-

**Ztráta
Amfipole**

⁴ Spartští efoři ochotně svědili Brásidovi vedení nejisté vojenské výpravy na Chalkidiku, o kterou je požádal makedonský král Perdikkás a jež měla být namířena proti Athénám. Zdá se, že je k takovému rozhodnutí pohnula i možnost nepohodlného Brásida pod touto záminkou ze Sparty vzdálit (Thúkýdidés, IV, 81,1).

ho Pangajského pohoří. Brzy nato se vzdaly Myrkínos, Galépsos, Oisýmé na Chalkidice a v Thrákii. Ztráta Amfipole Athénami otrásla (IV, 108,1).

3. Starověká životopisná tradice: Thúkýdidés v Athénách

Thúkýdidés svou úlohu "thráckého" stratéga plnil i v následujících měsících (jeho velitelská funkce končila v červnu – červenci 423 př. n. l.). V podrobném popisu dalšího vývoje vojenské situace v Thrákii neustává ani v následujícím, na válečné události poněkud chudém období, poté, co došlo k podpisu "ročního příměří" (423/2 př. n. l.). To za athénskou stranu podepsal již nově zvolený sbor stratégů, mezi nimi i Níkiás. Další válečné události Thúkýdidés zřejmě sledoval z Athén nebo alespoň z athénského tábora. Jasně to vyplývá nejen ze způsobu, jak líčí vyplutí athénského vojska na Sicílii v r. 415 př. n. l. nebo jak přesně a bezprostředně vykresluje psychologii athénské davu tváří v tvář oligarchickému převratu v r. 411 př. n. l., ale svědčí pro to i výslovné Aristotelovo svědectví (frg. 137 Rose), podle něhož byl Thúkýdidés přítomen procesu s Antifóntem. Ten se v Athénách konal několik měsíců po pádu oligarchického režimu ustaveného r. 411 př. n. l.

**Domnělé
vyhnanství**

Toto svědectví a vůbec způsob, jakým Thúkýdidés zpravuje o vnitřních athénských politických poměrech, odporují podání, jež se rozšířilo a upevnilo již během 3. stol. př. n. l.: podle něho měl být kvůli neúspěšné obraně Amfipole Thúkýdidés po vypršení svého úřadu poslán do vyhnanství, případně se sám z vlasti vzdálil, aby se vyhnul jistému trestu. Vyhnanství mělo údajně trvat dvacet let a skončilo až všeobecnou výzvou vyhnancům k návratu po uzavření míru r. 404 nebo všeobecnou amnestií r. 403 př. n. l. Toto podání se opírá o autobiografickou poznámku v jedné z kapitol (V, 26) – tzv. druhé předmluvě: její autentičnost je však diskutabilní a interpretace je zpochybňována. Jeden z největších znalců Thúkýdidova díla Eduard Schwartz ji považuje za "kompilaci" Thúkýdidova posmrtného vydavatele. Autor sporné kapitoly hovoří o dvacetiletém vyhnanství na Peloponnésu či spíše u "Peloponnésanů" (v Thúkýdidově případě by však těch let ve vyhnanství mohlo být nanejvýš devatenáct).

**Místo
vyhnanství
a úmrtí**

O období Thúkýdidova vyhnanství začíná antická životopisná tradice hovořit až po Aristotelovi a je přitom podivné, že je umísťuje na nejrůznější místa, nikdy však ne na Peloponnésos. Dějepisec Tímaios (356-260 př. n. l.) je klade do Itálie a tvrdí, že v Itálii Thúkýdidés také zemřel a byl pochován. Přibližně o půl století později však již starožitník Polemón z Ílie tvrdí, jak jsme se zmínili na počátku této kapitoly, že na Thúkýdidův hrob narazil v Athénách vedle "náhrobků Kimónovy rodiny". Tím samozřejmě vyvrátil Tímaiovu domněnku. Napříště si ze sicilského dějepisce a jeho "směšné" smyšlenky – jak ji nazval Markellínos – tropí starověcí učenci posměch a 'stěhují' vyhnance Thúkýdida do Thrákie. Nejsou však zdaleka jednotni. Jedni předpokládají, že se z Thrákie, přesněji řečeno ze svých statků ve Skaptésylé Thúkýdidés v jistém okamžiku vrátil do Athén (kde pak zřejmě zahynul rukou vražedníka: tolik Didymos). Jiní uvažují, že zemřel v Thrákii (opět násilnou smrtí: tolik Plútarchos) a jeho ostatky pak byly převezeny do

Athén. Někteří zase trvají nejen na tom, že v Thrákii zemřel, ale že tam byl též pochován. Polemónem objevený hrob pak považují za symbolický, prázdný náhrobek – kenotaf (naznačující, že je takto označen i zvnějšíku; takový argument jistě není zanedbatelný).

Jisté je, že veškerá životopisná tradice, tak jak se utvořila po Aristotelovi a obohatila po Polemónově objevu, zcela opomenula to, co skutečně mohla z “druhé předmluvy” (V, 26) vyčíst, pokud v ní už spatřovala Thúkýdidovu autobiografii. Text sice obsahuje četné nesrovnalosti, avšak v jednom bodě je jednoznačný: Thúkýdidés prožil dlouhá léta – možná až do své smrti – v thrácké Skaptésylé. Jedná se dokonce o údaj zcela důvěryhodný a u jeho zdroje mohli stát samotní Thúkýdidovi dědicové. Přitom však právě tento údaj zpochybnuje předpoklad, že Thúkýdidés by tam po r. 422 př. n. l. žil jako vyhnanec, neboť ono území zůstává ještě do let 411/409 př. n. l. pod athénskou správou a zlaté pruty z tamních dolů, které měl Thúkýdidés pronajaty, pravidelně po celé období končí v pokladnici athénské obce jako součást jejich “každoročních příjmů” (*IG*², I, 301). Takové území tedy nebylo místem pro vyhnance, neboť by zde byl neustále vystaven nebezpečí, že ho může kdokoliv kdykoliv beztržně zabít.

Při datování smrti by neměl být přehlédnut jeden důležitý fakt, že totiž v celém Thúkýdidově díle nenarazíme na sebemenší zmínku o události tvořící tragický epilog války – o vládě třiceti tyranů. Svádí to k předpokladu, že Thúkýdidés ony tragické měsíce o mnoho nepřežil a že o své zkušenosti nestihl nic napsat ani se o ní zmínit. Tím spíše, že předtím neopomněl vylíčit povahu takových postav (jako byl třeba Thérámenés), které byly hlavními osobami při nastolení jak první oligarchie v r. 411 př. n. l. (o níž se Thúkýdidés ze široka rozepisuje), tak právě oné druhé – vlády třiceti tyranů. V pramenech se naléhavě vrací nářezka na Thúkýdidovu násilnou smrt. Zdá se, že lze zcela hodnověrně tento tragický skon umístit právě do období, kdy vláda třiceti tyranů zaútočila i na onu část bohatých vrstev, která se bezpodmínečně neztotožnila s oligarchy. Přesvědčivě by to pak vysvětlovalo, proč Thúkýdidés zcela mlčí o událostech vlády třiceti tyranů, ačkoliv na poslední záchvěy válečných událostí úzce navazuje.

4. “Neuveřejněný Thúkýdidův rukopis”

Na nenadálou autorovu smrt jako by rovněž ukazoval konečný stav Thúkýdidova díla. Avšak i zde se naskytá otázka: V jakém stavu se v okamžiku autorovy smrti dílo skutečně nacházelo? Neukončené nebo jen načrtnuté části se tu jistě střídaly s pasážemi dokončenými a vycizelovanými. Tam, kde byla redakce zcela ukončena, se jako formální potvrzení objevuje autorovo jméno, zmíněné na konci každého popsaného roku války. Avšak toto potvrzení zcela chybí u celé série let mezi mírem Níkiovým (421 př. n. l.) a znovuvypuknutím bojů na Sicílii (415 př. n. l.), tedy pro období “nejistého míru” mezi první a druhou fází konfliktu. Tato část také vykazuje četné znaky neukončenosti (nesouvislé údaje, zbytečná opakování, nesrovnalosti atd.), a je proto ji možno považovat za nejméně propracovanou.

Thúkýdidés

Okolnosti smrti

Neukončená redakce. “Druhá předmluva”

Co ovšem nechybí, je souvislé sepsání příběhu dovedeného až k závěru konfliktu. Hned na svém začátku nás na to upozorňuje tzv. druhá předmluva. Již svými úvodními slovy připomíná redakční znění skutečné a nefalšované bibliografické informace (V, 26,1): *“I tyto události vypsaly též Athéňan Thúkýdídés podle let a zim v tom pořadí, jak šly jedna za druhou, až do té doby, kdy Lakedaimoňané a jejich spojenci učinili konec athénské moci a obsadili dlouhé hradby a Peiraieus.”* Je nasnadě, že Thúkýdídés tedy sepsal alespoň jakousi první podobu celého vyprávění. Vždyť je počal psát, jak hned zkraje díla sděluje, od prvopočátků konfliktu, vlastně však již od prvních náznaků diplomatických a vojenských třenic, jež válce předcházely. A pro svůj spis nikdy nepřestal údaje shromažďovat, neboť velmi brzy pochopil, že Níkiův mír je jen prozatímní odmlka. Ona část vyprávění o událostech po r. 411 př. n. l. až do porážky v r. 404 př. n. l. tedy existuje a najdeme ji na počátku Xenofóntových *Řeckých dějin* (I-II, 3,10). Ty totiž začínají jakoby náhle – *ex abrupto* – a také zcela nepochopitelně, pokoušíme-li se je číst jako samostatné, ucelené dílo. Navíc zde najdeme vedle rozsáhlých, složitých a vycizelovaných pasáží, protkaných působivými přímými proslovy (jako např. zpráva o pobuřujícím soudním procesu proti stratégům, kteří zvítězili u Arginús), také úseky spíše jen povšechně vypracované (jako např. pasáž o závěru konfliktu). Celkově je tento text vlastně jen částečně dokončen.

Za okolností, o nichž nic nevíme, se Xenofóntovi patrně naskytla možnost získat “neuveřejněný Thúkýdídův rukopis” a vydat ho, “ačkoliv si jej mohl přivlastnit”. Z jednoho učeného pramene (Diogenés Láertios, II, 57) se totiž dovídáme, že “ačkoliv si jej mohl přivlastnit”, Xenofón Thúkýdídův text uveřejnil. A pravděpodobně je to právě on, kdo ve “druhé předmluvě” hovoří o Thúkýdídovi a o sobě – a v té souvislosti i o svém vlastním, dobře známém vyhnanství u “Peloponnésanů”. Svě *Řecké dějiny* pak Xenofón složil z jednotlivých po sobě jdoucích bloků, k nimž se potom přidružila či spíše byla přidružena závěrečná část Thúkýdídova díla: snad právě z tohoto důvodu jejich název zněl *Xenofóntova Paralipomena k Thúkýdídovi* (tj. “věci ponechané stranou”) a tento titul pak některé prameny zachovaly i jako název pro celý soubor *Řeckých dějin*. V důsledku toho se od určitého okamžiku do oběhu dostávaly už jen verze Thúkýdídova díla bez závěrečných partií. Takovou podobu Thúkýdídových *Dějin* zná již antická tradice⁵ a v této podobě nám je také antická rukopisná tradice nabízí dnes.

5. Struktura díla

Rozdělení
do knih

Jakmile byla *Paralipomena* takto oddělena od předcházejícího Thúkýdídova textu a splynula s dílem Xenofóntovým, začaly Thúkýdídovy *Dějiny* obíhat již v dodnes zachovaném dělení na osm knih. Toto dělení je pozděj-

⁵ Dionýsios z Halikarnássu vyčítá Thúkýdídovi právě ono příkré zakončení *ex abrupto* celého vyprávění.

STRUKTURA THÚKÝDIDOVA DÍLA (KNIHY I-VIII A PARALIPOMENA)

Knihy	Válečné roky	Letopočet (př. n. l.)
I	Předmluva a první předzvěsti války; <i>Archaiología, Pentékontaetiá</i>	478-431
II	1-3	} válka desetiletá (až do Níkiova míru)
III	4-6	
IV	7-9*	
V	10-16 (začátek zimy)** (Níkiův mír, výprava proti Mantineii, athénský útok proti Mélu)	422/1-416/5
VI-	16 (konec léta) – 19 (téměř do konce léta)***	416/5-413/2
VII	(athénská výprava proti Syrákúsám)	
VIII	19 (konec léta) – 21 (konec léta) (převrat rady čtyř set a znovuzapočetí válečných operací v úžinách)	413/2-411/10
<i>Paralipomena</i> (= <i>Řecké dějiny</i> , I – II, 3,10)	21 (zima) – 27 (athénská vítězství u Kyziku a Abydu, Alkibiadův návrat, Arginúsy, soud s veliteli, Aigospotamoi, kapitulace Athén)	411/10-404/3

* Ve druhé až čtvrté knize jsou válečné roky seskupeny přesně vždy po třech a kromě prvního je vylíčení událostí každého roku uzavřeno formulací: "[...] a skončil [...] rok této války, kterou popsal Thúkýdidés." Závěr formulace s Thúkýdidovým jménem důsledně chybí pro roky 10-15, znovu se objevuje na konci roků 16-20, chybí v *Paralipomenech*.

** 16. rok je roztržen, takže šestá kniha začíná líčením výpravy na Sicílii.

*** 19. rok je rovněž roztržen, a to tak, že sedmá kniha končí závěrem výpravy na Sicílii.

šího data a nemůže zcela zakrýt ono původní, kde každému roku války odpovídala jedna kniha, v jejímž závěru pak figurovalo autorovo jméno. Každá ze současných knih druhé, třetí a čtvrté však obsahuje po třech letech válečných událostí. Znamená to, že v jisté chvíli – zřejmě když se ve velké alexandrijské knihovně přešlo na knižní svitky většího formátu – byly vždy tři původní knihy spojeny do jednoho velkého svitku. Jinak je tomu ve druhé části díla. Knihy šestá a sedmá (dle současného dělení) zcela přesně pokrývají celou válku Athén se Syrákúsami, tedy tzv. sicilskou výpravu (415-413 př. n. l.), a přitom zcela opomíjejí dělení válečných událostí po letech (např. 16. rok války tvoří obsah závěru 5. knihy a počátek 6. knihy). Je tedy zřejmé, že při dělení a přeskupování historické látky ve druhé části díla byl brán daleko více zřetel na dominantní obsahový prvek, jímž je právě tento rozsáhlý, nepřetržitý, ale přitom detailní proud vyprávění, zcela věnovaný athénské výpravě na Sicílii (o jiných válečných kolbištích tu najdeme jen sporadické zmínky). Soustředění této dominantní látky do 6. a 7. knihy pak vedlo k tomu, že vše ostatní, co se odehrálo před anebo po událostech těchto knih, bylo rozděleno do 5. a 8. knihy: je pochopitelné, že ty již tak zřetelnou obsahovou jednotu nemají (viz výše tabulku s celkovým přehledem).

Nápadné "monografické" zaměření celé jedné části vyprávění na sicilskou výpravu přesto zásadně nenarušuje jednotu a homogennost celku, neboť ty zajišťuje jiná význačná konstanta: totiž postupné číslování válečných

**Jednotné
a postupné
číslování let**

let od čísla 1 až k číslu 21 (jímž končí osmá kniha). Tím se naznačuje, že se jedná o stále tutéž válku, započatou na jaře 431 př. n. l. spartským vpádem do Attiky a ukončenou o více než čtvrtstoletí později, když se Athény vzdávají spartskému Lýsandrovi. Takový náhled na celý konflikt tehdy krom Thúkýdida nezastával nikdo. Naopak, běžně se ve starověkých pramenech setkáváme s názorem (řečníci, Platón), že desetiletá válka (431-421 př. n. l., zakončená Níkiovým mírem), válka proti Syrákúsám (415-413 př. n. l., zakončená těžkou porážkou Athén) a válka dekelejská (413-404 př. n. l., zakončená kapitulací Athén) byly ve skutečnosti tři rozdílné války, poslední z nich pak pro Athény zcela zničující. Je ovšem zřejmé, že onen thúkýdidovský, 'jednotný' náhled, který nyní běžně sdílí i současná věda, se nemohl autorovi vybatit hned v samém prvopočátku jeho psaní, tj. zhruba v prvních letech období Níkiova míru (421-415 př. n. l.), jakkoliv již tehdy bylo jasné, že mír, slavnostně vyhlášený na celé půlstoletí, bude mít jen jepičí trvání.

**Tušení
jednoty
konfliktu**

Odtud též pramení ona "thúkýdidovská otázka", se kterou se odborníci tolik natrápili. Kdy totiž, ve kterém okamžiku se Thúkýdídés, jenž mezitím patrně již dokončil sepsání války 'desetileté', znovu pouští do líčení konfliktu? A kdy se v něm rodí myšlenka, aby za součást konfliktu považoval i ono období 'míru' před velkolepým athénským útokem proti Syrákúsám? Tyto otázky se úzce dotýkají jak struktury díla, tak jednotlivých fází jeho sepsání. Většinou převládá názor, že náhled na jednotné pojmání celého konfliktu u Thúkýdida vzniká až pod dojmem sicilské výpravy: neboť teprve když se celý konflikt znovu oživil a když athénský a následně spartský zásah v Syrákúsách vyvolal i spartský zásah v Attice a obsazení Dekeleie, sled událostí Thúkýdidovi ukázal, že Níkiův mír byl jen dočasný a nic neřešící kompromis a že opravdovou příčinou celé rozsáhlé války je snaha o nadvládu.

Z této premisy vyplývá, že tušení jednotného principu celého sporu a zjištění skutečné, hluboké příčiny konfliktu jdou ruku v ruce. Tou hlubokou příčinou bylo, že vedle sebe nemohly stát dvě velké mocnosti – Athény a Sparta, obě stejně toužící po nadvládě. Thúkýdídés chápe, že 'skutečný důvod' tkví mnohem hlouběji, než naznačují hádky a dílčí spory, a že se přímo dotýká bytí či nebytí každé z velmocí. Ty jsou již cele nasměrovány ke vzájemnému střetu a táž imperiální rozpínavost je dovádí až k radikálnímu, ničivému konfliktu, který má 'zjednodušit' mezinárodní situaci. Právě proto, že to vše pochopil, neboť se přímo před jeho očima rozpadá rovnováha vytvořená mírem z r. 421 př. n. l. a v obou táborech pookřívají síly usilující o jeho porušení, může Thúkýdídés vytušit hlubokou jednotu celého konfliktu, který byl Níkiovým mírem jen pozdržen. Je přirozeně obtížné stanovit, zda se tento obrat u Thúkýdida udál brzy po uzavření míru, nebo až pod dojmem dobrodružné athénské výpravy na Sicílii. Je rovněž těžké určit, kdy přesně se Thúkýdídés rozhodl ve psaní pokračovat. Avšak nelze vyloučit, že se tak stalo spíše dříve než později.

Je třeba zdůraznit, že zásadní důsledky objevu hluboké jednoty celého konfliktu a následného zvratu v Thúkýdidově náhledu lze vysledovat již v kompoziční výstavbě první knihy. Jasně zde vidíme, jak sem postupně proniká onen nový náhled a podtrhuje se důležitost "nejpravdivějšího důvodu" (I, 23). Ten je zřetelně odlišen od sporů a falešných příčin představujících

důvody ‘příležitostné’, ne-li pouhé záminky. Přitom sporům a záminkám věnoval Thúkýdidés zpočátku nezanedbatelný vypravěčský prostor. Objev “nejpravdivějšího důvodu” – totiž obavy Spartanů ze stále rostoucí, agresivní athénské touhy po nadvládě – svými důsledky zasahuje již do složení první knihy: ta je sice původně věnována “záminkám” (konflikt mezi Korintem a Korkýrou, prospartské odpadnutí Poteidajských), ale brzy sem vpadá rychlý a hutný přehled jednotlivých etap růstu athénské moci po vítězství nad Peršany. Je to tzv. *Pentékontaetia* čili *Dějiny padesátiletí* (478-431 př. n. l.): jsou umístěny doprostřed první knihy (I, 89-118) a tříští její jednotu. *Pentékontaetia* tu odděluje události na Korkýře od událostí poteidajských a samotným umístěním a tím, že popisuje to, co všichni ostatní dějepisci vynechali (I, 97), jako by chtěla prověřit novou všeobecnou hypotézu, že totiž právě vzrůst Athén vyvolal nevraživost Sparty a posléze nevyhnutelně vedl k válce.

6. ‘Thúkýdidovská otázka’

Za počátek diskuse o jednotlivých etapách vzniku Thúkýdidova díla se obvykle považuje esej Franze Wolfganga Ullricha *Beiträge zur Erklärung des Thukydidés* (*Příspěvky k výkladu Thúkýdida*, Hamburg 1845 a 1846). Avšak jednotlivé otázky byly nastoleny již dříve Karlem Wilhelmem Krügerem v jeho díle *Untersuchungen über das Leben des Thukydidés* (*Zkoumání o Thúkýdidově životě*) z r. 1832. Celá diskuse vychází ze zcela očividné skutečnosti: Thúkýdidés nemohl hned od počátku předvídat více než dvacetileté trvání celého konfliktu. Z toho vyplývá, že je nutno v korpusu díla vyhledat textové vrstvy, které by ověřily předpoklad, že až do Níkiova míru (421 př. n. l.) a ještě nějakou dobu potom nemohl mít Thúkýdidés na mysli nic než sepsání války “desetileté” (431-421 př. n. l.). Dlouho panoval Ullrichův názor, že v prvních knihách není ani stopy po představě konfliktu rozsáhlejšího, než je onen desetiletý. Takový názor je však neudržitelný. Neboť i úvodní knihy zřejmě byly následně podstatně přepracovány v důsledku nově nabytého pohledu na hlubokou jednotu sedmadvacetiletého konfliktu. Nový náhled se rodí v okamžiku, kdy se Níkiův mír rozpadá a kdy na několika místech znovu propuknuvší konflikt odhaluje svou skutečnou podstatu boje o nadvládu – boje na život a na smrt až do konečné zkázy jedné z bojujících mocností. Již v první kapitole je tato válka charakterizována jako “největší otřes”, který zasáhl dokonce “část barbarů”, ba “většinu lidstva” (I, 1,2-3). Tato slova mají smysl jen jako narážka na fakt, že do konfliktu byli na podporu Spartanů vtaženi Tissafernés, Farnabazos a Kýros. Znamená to, že již v počáteční charakteristice se naráží na závěrečné události celého konfliktu. A rovněž slavná formulace “nejpravdivějšího důvodu” na samém počátku díla (I, 23) již v sobě obsahuje, jak bylo řečeno, představu takového konfliktu, jehož jediným východiskem je jen zhouba jedné z bojujících stran. Na druhé straně i rozsáhlá odbočka (II, 65), navazující na komentář o politických důsledcích Perikleovy smrti, se výslovně pozastavuje nad příčinami konečné porážky Athén. Je proto nutno uznat, že prvotní verze textu byla bezpochyby následně přepracována a že toto přepracování bylo natolik rozsáhlé, že se – úvodními slovy počínajíc – podstatně dotklo téměř celého textu.

Za stěžejní pasáž považoval Ullrich tzv. druhou předmluvu (V, 26). Podle jeho názoru ukazuje na okamžik, kdy se Thúkýdidés znovu chopil díla poté, co si uvědomil, že nově vypuknuvší nepřátelství je jen pokračováním “desetileté” války. Tomu ale odporuje v textu obsažená informace (V, 26,1), že vyprávění

Ullrich

Interpretace
“druhé
předmluvy”

bylo dovedeno až do té doby, kdy Lakedaimonští učinili konec athénské moci (404 př. n. l.). To totiž otevřeně vyvrací obecně rozšířenou představu, že Thukýdídés své vyprávění přerušil v polovině r. 411 př. n. l., kdy jej zastihla nečekaná smrt a kdy také končí poslední, osmá kniha. Právě Ullricha, který správně podtrhoval úvodní Thukýdídovo prohlášení, že své dílo o válce započal "hned při jejím vypuknutí" (I, 1), musela zcela právem znepokojovat otázka, jaký konec vzaly materiály, jež Thukýdídés den po dni nepřestajně shromažďoval v l. 411-404 př. n. l.? Fakt, že Thukýdídův text končí náhle uprostřed r. 411 př. n. l., označil Eduard Schwartz za "hádanku" (*Charakterköpfe aus der antiken Literatur*, 1906). Ale již nějaký čas před Ullrichem byla vyslovena domněnka, že se závěrečná část ztratila. Soudili tak Jean-Baptiste Gail (*Thucydide avoit-il composé la totalité de l'histoire de la guerre du Péloponnèse?*, in: *Le Philologue 1814-1828*) a Ambroise Firmin Didot (ve vydání Thukýdídova díla, Paříž 1833). O století později se Franku Olivierovi (*A propos de Aulus Hirtius*, 1937) toto vysvětlení stále ještě zdálo jako jediné přijatelné. Proti tomuto názoru se však postavil význačný znalec Xenofóna Ludwig Breitenbach. Ve svém komentáři k *Řeckým dějinám* (Gotha 1853) formuloval pozoruhodnou hypotézu, že totiž Xenofón pravděpodobně nalezl "in scriiniis Thucydidis", tedy "v Thukýdídově knihovně", materiály a redigované části textu, zřejmě spíše ještě v hrubé podobě, jež o závěrečných letech války (411-404 př. n. l.) Thukýdídés stačil ještě shromáždit.

Etapy sepsání

Jednalo se však spíše jen o správnou předtuchu. Všeobecně se pak nadále předpokládalo, že Thukýdídés svou práci sice započal velmi záhy, ale že o období 411-404 př. n. l. nezanedbal nic. Odborníci na "thukýdídovskou otázku" tak byli nuceni sepsání díla rovnoměrně rozprostřít do dlouhého, takřka třicetiletého období, majíce za to, že záhy započaté a dlouho sepsívané dílo se v okamžiku autorovy smrti zdaleka nepřiblížilo závěru. Zkrátka příliš mnoho let pro sepsání příliš neúplného díla. Proto se objevuje myšlenka, že třicetiletá dějepisova práce musela být na delší čas přerušena a že je tu tedy dlouhá přerývka mezi sepsáním desetileté války a znovuzapočetím spisovatelské práce po neúspěchu Níkiova míru. To vede k domněnce, že skutečnou Thukýdídovu práci na kompozici díla je nutno klást až do pozdního období a považovat historiografickou činnost v prvních desetiletích války za pouhé nekoncepční "shromažďování materiálu", bez hlubšího průniku do jádra událostí. Tato domněnka se prosazuje navzdory zcela jednoznačnému autorovu vyhlášení v úvodu knihy: "Athéňan Thukýdídés popsal (ξυνέγραψε, *xynegrapse*) válku mezi Peloponésany a Athéňany, jak ji spolu vedli, a začal hned (ἀρχόμενος, *arxamēnos*) při jejím vypuknutí, protože předvídal, že bude velká [...]" – kde *arxamēnos* navozuje *xyngrafein* (ξυνγράφειν, "popisovat"), a znamená tudíž mnohem více než pouhé "shromažďování materiálu".

Ke zrodu takových ničím nepodložených předpokladů pravděpodobně přispělo to, že až na výjimky velkého formátu jako Krüger a Schwartz neexistovala spojitost mezi bádáním a pracemi o Thukýdídovi a Xenofónovi. Dnes již víme, že Thukýdídovy náčrty o období 411-404 př. n. l. – období už tak poměrně dlouhém, než aby Thukýdídovi neumožnilo alespoň hrubou redakci textu – vskutku vznikly a jsou tu dodnes: totiž jako součást Xenofónových *Řeckých dějin* (jak už vytušili Breitenbach, Burckhardt aj.). Nápadně se zde odlišují od ostatních částí díla. To, že existují, značně oslabuje mnohé výchozí předpoklady, jež vedly k "thukýdídovské otázce".

'Nedokonalé' knihy (kn. 5 a 8)

Neméně diskutabilním výchozím bodem v 'thukýdídovské otázce' bylo rozlišování mezi knihami 'dokonalými', tj. zejména 6. a 7. knihou (objevila se dokonce představa, kterou správně docenil Schwartz, že tuto část Thukýdídés

koncipoval jako samostatnou monografii), a knihami ‘nedokonalými’ (kn. 5 a 8), a tudíž sepsanými až později. Takové rozlišení se vsutku zakládá na nedorozumění, protože Thúkýdidés své dílo sepisoval nikoliv po knihách, nýbrž po rocích, jak opakovaně, až tvrdošjně autor sám vyhlašuje ve formulacích na závěr sepsání každého roku. Nynější rozdělení do osmi knih vzniklo až v době alexandrijské a bylo jen nepatrně pozměněno v období následujícím. Vedle toho existuje dělení na třináct knih, rovněž učeného původu, které není sice tak rozšířené jako dělení do osmi knih, nicméně se o něm poměrně svědomitě zmiňují dochované komentáře (scholia). Nepřekvapí, že v tzv. nedokonalých knihách, tj. páté a osmé, se vedle částí jen zběžně načrtnutých nacházejí útvary pečlivě propracované: výprava proti Mantinei (418/7 př. n. l.) ve 14. roce války (V, 57-81), oligarchický převrat v létě 21. roku (VIII, 61-91), nebo pak v *Paralipomenech* vylíčení bitvy u Arginús a procesu se strategy ve 26. roce (*Řecké dějiny*, I, 6 a 7). Ale na podobné střídání propracovaných partií s partiemi dosud nedopracovanými lze narazit i mimo knihy pátou a osmou. Např. v první knize je o obchodním sporu s Megarami, tak důležitém v celé řadě pří, jež vypuknutí války předcházely, jen zcela nepatrná zmínka. Nebo ve čtvrté knize (118-119) po sobě rychle následují jakoby v souvislém textu tři zcela odlišné dokumenty (návrh smlouvy, attický výnos a seznam spartských a athénských jmen): i když se všechny vztahují k “ročnímu příměří”, nesouvisejí spolu a jejich dnešní umístění je nepochopitelné. Tento pro nás šťastný nesoulad nám jen lépe pomáhá pochopit prozatímní povahu vylíčení 9. roku války (IV, 117-135).

Jak již bylo řečeno, je celé dílo vystavěno po letech, ba po jednotlivých ročních obdobích, tedy nikoliv po “knihách”. Správné pochopení této skutečnosti značně znehodnocuje jedno z nejoblíbenějších kritérií zastánců “thúkýdidovské otázky”, totiž snahu považovat přítomnost či nepřítomnost přímých řečnických proslavů hlavních postav za měřítko textové dokonalosti. Pokud je uplatňováno nikoliv na “knihy”, ale na “roky”, pozbývá takové kritérium významu. Např. i ve vylíčení 18. roku války (VI, 94 – VII, 18), tedy uprostřed ‘dokonalého’ textu o sicilské výpravě, scházejí přímé řeči úplně, aniž by kdy koho napadlo, že by tato část byla ‘nedokonalá’. Co lze s jistotou konstatovat, je pouze skutečnost, že se Thúkýdidés k tomuto stylovému prostředku, tak častému v prvních knihách, uchyluje postupně stále méně. Např. v celém sepsání velice dlouhého 19. roku války (VII, 19 – VIII, 6), kdy sicilská výprava vrcholí, najdeme pouze Níkiův a Gylippův proslav, v němž se každý z nich obrací ke svému vojsku před rozhodující bitvou ve velkém syrákúském přístavu.

Lze si tedy představit, že Thúkýdidův způsob psaní probíhal daleko méně mechanicky a více tlumeně, než jak se domnívali zastánci “otázky”, a že je zde nutno mnohé věci rozlišovat mnohem jemněji. Jistě to byla práce vytrvalá, započatá velice záhy a nikdy zcela nepřerušená, patrně až na krátké období po uzavření Níkiova míru. Pokud si Thúkýdidés hrdě připisuje nějakou zásluhu, pak tu, že vytušil hlubokou jednotu celého konfliktu, a tato myšlenka v něm pomalu uzrávala souběžně s tím, jak sílilo jeho pesimistické hodnocení možnosti udržet mír a jak se v něm zabydlovalo přesvědčení, že válka potrvá až do úplného zhroucení jedné z velkých mocností. Urychlený návrat k historiografické práci (pravděpodobně v období kolem výpravy proti Mantinei r. 418 př. n. l.) odpovídá okamžiku, kdy celá koncepce náhledu uzrála. Usilovnou práci na tomto “celoživotním díle” neustále provázely neměně usilovné návraty zpět, jak o tom svědčí četné vpisky, úpravy a upřesnění, roztroušené v celém textu. Ty pak tvoří ony dokonalé ‘klamné indicie’ – zároveň peklo i ráj textové kritiky, zatouží-li po snadných jistotách.

Nepřítomnost řečnických proslavů v osmé knize

Proces neustálého přepracovávání

7. 'Hérodotský' Thúkýdidés

Odbočky ve
vyprávění

Pentékontaëtiá není jediným odbočením přerušujícím jinak již poměrně zvláštní tok vyprávění první knihy. Rozhodně však v textovém celku působí nejzioroději a tento fakt dokonce přinutil Dionýsia z Halikarnássu, jednoho ze starověkých učenců, který nebyl Thúkýdidovi příliš nakloněn, aby se zamyslel, jaké by skutečně mělo být to správné uspořádání narativní látky první knihy (*O Thúkýdidově povaze*, 10-11; list *Pompeiu Geminovi*, 8).

Další, ještě podružnější digrese se hromadí ke konci první knihy a jejich četnost ještě zvyšuje nepoměř vzhledem k popisu válečných událostí (vždyť první kniha by měla ve svém souhrnu vytvářet jakýsi úvod celého díla). Jakmile se tu totiž líčení dostává k prvním příznakům konfliktu, hlavní linie vyprávění se opět přerušuje a uvolňuje místo rozsáhlé odbočce uvádějící provokativní požadavky obou rozvaděných mocností. Ty zjevně jen hledají nějaký formální důvod k roztržce. Sparťané žádají, aby Athény vyhnaly dědice (to znamená Perikle!) těch, kdo před stoletím ubili (tj. Alkmaiónovci) Kylóna a jeho družinu. Na to Athéňané odpovídají obecně formulovaným a neméně provokativním požadavkem, aby se Sparťané káli za zabití krále Pausania, jenž před půlstoletím zemřel rukou eforů (I, 128-134). Vylíčení násilné Pausaniovy smrti bezprostředně vyvolává následnou evokaci Themistokleovy smrti ve vyhnanství (I, 135-138), což je epizodická událost, která navíc náleží do zcela jiného kontextu (I, 135,2) a pranic nesouvisí s vyjednáváním v předvečer válečného konfliktu. Teprve potom se vyprávění navrácí k líčení válečné přehry. Samotnými válečnými událostmi se pak zabývá až počátek druhé knihy.

Pokračování
Hérodotových
Historií

Taková přebujelost odboček je stylisticky 'hérodotská'. U Hérodota je totiž při vkládání digresí běžné, že využívá sebemenších záminek, které mu proud vyprávění postupně nabízí. Ale Thúkýdidés je zde hérodotský ještě v jiném, hlubším smyslu. To proto, že odbočky, jimiž je závěr první knihy zavalen (Kylón, Pausaniás, Themistoklés), jsou s největší pravděpodobností úryvky jiného historického díla. Tím se Thúkýdidés obíral až do okamžiku, kdy ho od původního záměru odradila nová válka – ona "velká" válka, jejíž důležitost, jak se vychloubá, hned od prvních příznaků rozpoznal a na kterou následně soustředil celou svou pozornost. Ono opuštěné dílo si snad lze představit jako "řecké dějiny" hérodotského typu a zřejmě také mělo být pokračováním Hérodotova vyprávění, ukončeného událostmi r. 478 př. n. l. Potvrzuje to i Thúkýdidova *Pentékontaëtiá*: ač koncipována značně schematicky a souhrnně, přesto jasně ukazuje, že Thúkýdidés prozkoumal události po r. 478 př. n. l., neboť hodlal o tomto období pojednat. Sám si též stěžuje, že tuto dobu (478-431 př. n. l.) "všichni dějepisci" před ním "vynechali" (I, 97,2) a vyhnuli se jí jako "opuštěnému místu".

Pak vzplál válečný požár a Thúkýdidés zanechal učeného bádání o minulosti, jímž původně chtěl puntičkářsky uvádět na pravou míru 'omyly' a přehlédnutí svého velkého předchůdce. Do historiografické práce vtrhla zpuštěně a bezvýhradně přítomnost a proměnila ji v dějiny přítomnosti, jediné dějiny, které lze vskutku vypovědět – jak na počátku předmluvy odvázně vyslovuje autor.

8. *Archaiología* – “dějiny nejstarší doby”

Dobrou představu o tom, co tato namáhavá práce znamená, nabízí rozsáhlý úvod k první knize, nazývaný *Archaiología* neboli “dějiny nejstarší doby” (I, 1-23). Základním východiskem tu je právě *n e m o ž n o s t* “nalézat” (εὐρεῖν, *heurein*) prošlé události: to v historiografické terminologii, kterou si Thúkýdidés vytvořil, znamená nemožnost měřit jejich důležitost, a tedy je i pochopit. Minulosti se lze pouze dotknout pomocí nepřímých důkazů – indicií (*tekméria*). V prvních dvaceti kapitolách první knihy nám pak Thúkýdidés ihned dává příklad, co takové dějiny ‘nepřímých důkazů’ minulosti představují. V rychlém přehledu převine nit celé řecké minulosti od příchodu prvních kočovníků až po události v předvečer peloponnéské války a pozorně přitom sleduje postupné narůstání materiálních sil: bohatství, loďstva, obyvatelstva a v návaznosti na to pak velikosti branných sil a ničivosti bitev. Stále zřetelněji se tak rýsuje závěr o menší “velikosti” dějů minulých – včetně mýtem opředěných válek s Peršany, neboť rozhodnutí v nich padlo sotva po dvou bitvách námořních a dvou pozemních. Tím více vyniká velikost Thúkýdidem popisované současné války, té ze všech dosavadních “nejdůležitější”. Nejdůležitější proto, že vypukla v okamžiku, kdy obě soupeřící strany dosáhly vrcholu své hospodářské a vojenské moci. Dějiny jsou v zásadě dějinami válek, neboť války “odhalují” dosaženou úroveň materiálních sil. Thúkýdidův náhled na dějiny by se dal shrnout prótagorovskou parafrází: válka je “mírou všech věcí”.

Dějiny
'nepřímých
důkazů'
minulosti

Hluboká propast tak zeje mezi tímto zásadním konceptuálním nástinem na jedné straně a svědomitě sepsanými, nicméně poněkud bezelstnými příběhy o tom, jak spartský Pausaniás, zaslepen úspěchem, propadl zkáze, či jak zahynul Kylón, protože nedokázal správně rozpoznat Diův svátek, kdy se měl podle věštby pokusit o převrat. *Archaiología* přináší Thúkýdidovi historiografické potvrzení o správnosti jeho rozhodnutí zanechat tradičních, ‘hérodotovskými’ psaných řeckých dějin a soustředit se výhradně na velkou událost své přítomnosti. V ní se pak chtěl pokusit odhalit zákony, jimiž se řídí politika a obecný pohyb dějin.

Thúkýdidovská *Archaiología* se nachází již na poloviční cestě mezi historiografií a teorií dějin. Jejím velkým výdobytkem je formulace některých důležitých pojmů a metodologických zásad. Především je tu jasně vyslovena myšlenka o vztahu mezi dějinnými událostmi a vnímáním jejich významu: “*Nedopustil by se chyby ten,*” píše Thúkýdidés v závěru *Archaiologie* (I, 21), “*kdo by na základě uvedených svědectví stejně chápal události, jež jsem vyložil [...], a kdo by uznal, že jsem o těch událostech z j i s t i l pravdu na základě nejbezpečnějších údajů, pokud to je u něčeho tak dávného vůbec možné. Abych se však vrátil k této válce: třebaže lidé považují za největší vždy tu válku, na níž mají účast, ale když se skončí, obdivují víc to, co je dávné, pouhý pohled na činy samé prozradí, že tato válka je větší než všechny předcházející.*”

Vznik historických kategorií

Povšimněme si, jak vyzrálá je Thúkýdidova úvaha o vztahu mezi první osobou (“já”) vypravěče a historickými fakty, o ‘vzdálenosti’, která je dělí, a o důsledcích, které z toho plynou. S tak progresivním náhledem na obecné

kategorie "historické reflexe" se v další antické historiografii již nesetkáme. Thúkýdidés je něco jako osamocené předmostí, vzdálený cíl, jež antické myšlení pustilo ze zřetele a ke kterému si cestu našla až doba poměrně nedávná.

**Historická
kritika
Homéra**

Jak vidno, je pro *Archaiologii* příznačný poměrně volný přístup k historiografickému 'žánru', a to tím spíš, že tehdy ještě nebyl vlastně ani ustálen. Není proto divu, že když Thúkýdidés okázale hodnotí své 'předchůdce', nerozlišeně sem zahrnuje jak Homéra, tak Hérodota, dokonce spíše prvního než druhého. Stává se tak zakladatelem historické kritiky homérského souboru, jež považoval za důležitý pramen o nejstarším období právě tak jako jiné dokumenty a památky. Zkoumá údaje *Katalogu řeckých lodí* z druhého zpěvu *Íliady* stejně, jako by zkoumal nápisy týkající se Peisistratovy rodiny (I, 10,3-4): "*Jde ovšem o to, zda se má i zde věřit Homérově poezii, který – vždyť je to básník – pravděpodobně věc přikrašluje; ale i když jeho údaje přijmeme, jeví se nám ona výprava [k Tróji] menší. Uvedl, že z tisíce dvou set lodí lodi boiótské měly po sto dvacetí mužích, Filoktétovy po padesáti. Podle mého názoru chtěl tím ukázat na největší a nejmenší. O velikosti jiných se aspoň v seznamu lodí nezmínil.*"

Tyto tři číselné údaje Thúkýdidovi postačují, aby nepřímými důkazy a úvahou dospěl k velice přijatelným závěrům (I, 10,4-5): "*Že všichni byli současně veslaři i bojovníky, to ukázal u lodí Filoktétoých, neboť o všech veslařích mluví jako o lučištnících. Není pravděpodobné, že by tam bylo mnoho jiných cestujících, nepočítáme-li krále a jiné významné osobnosti, už proto ne, že měli plout přes moře se vším, co bylo nutné k vedení války, že lodi nebyly kryté palubou, ale že byly zařízené jako za starých časů po pirátsku. Přihlédneme-li k průměru mezi loďmi největšími a nejmenšími, ukazují se, že jich nevyplulo mnoho, vezmeme-li v úvahu, že je vysílalo celé Řecko.*"

**Kritika
archeologic-
kých údajů
a antropo-
logická úvaha**

Tak jako literární údaje, 'relativizuje' Thúkýdidés i údaje archeologické. Nebere je totiž jako danosti, schopné vypovídat samy o sobě, ale poměřuje je tím, jakou mají výpovědní hodnotu pro subjekt poznání. Může se dokonce stát, že archeologický údaj potom ani neobstojí ve srovnání se sebemeně spolehlivým pramenem literárním. Známa je z tohoto hlediska kritická úvaha o rozvalinách Mykén (I, 10,1-2): "*Kdyby někdo vycházel z toho, že Mykény byly malé nebo že se některé z tehdejších měst zdá nyní bezvýznamné, a nevěřil, že ono tažení bylo tak velké, za jaké je prohlásili básníci a jak o něm vypráví pověst, neopíral by se o nezvratný důkaz. Vždyť kdyby bylo město Lakedaimoňanů zničeno a zachovaly by se z něho jen chrámy a základy budov, myslím, že by po uplynutí dlouhé doby těžko potomci uvěřili, že jejich moc odpovídala jejich slávě, a přitom nad dvěma pětinaми Peloponnésu vládnou a na celém jsou vedoucí silou, stejně tak jako u mnoha spojenců mimo Peloponnésos. Protože však jejich město nebylo vybudováno jako jednotný celek ani nemá nákladné chrámy a jiné stavby, ale skládá se podle starého řeckého způsobu z více skupin domů, jakoby jednotlivých vesnic, mohlo by se zdát méně důležité.*"

Zde máme skvělý příklad toho, čemu se někdy říká "prospektivní archeologie". Je to – jinak řečeno – snaha postihnout příští podobu dnes živoucího lidského sídliště, až se změní, někdy v budoucnu, v sídliště "mrtvé" a v ar-

cheologické naleziště. Zpětně nám pak taková úvaha pomáhá v historiografii korigovat možné mylné dedukce.

Ale thúkýdidovská “archeologie” se pouští ještě dál. Thúkýdidovo badatelské úsilí zasahuje mnohem hloub do minulosti a vede k zamyšlení nad prvopočátky lidské společnosti, především nad přechodem od kočovnictví k prvním stálým sídlům. Thúkýdídés tento přechod úzce spojuje s procesem akumulace bohatství a společenské stratifikace. Nastiňuje i jakousi prapůvodní formu společenského uspořádání, kdy ještě neexistovalo otroctví (I, 2,2): “[...] každý bral ze své země tolik užitku, kolik bylo třeba k obživě, neměli však žádné zásoby ani nesázeli stromy, protože se nevědělo, kdy někdo jiný přijde a okrade je, zvláště když neměli žádné hradby [...].”

Thúkýdidovská antropologie rozlišuje v první řadě mezi kočovným a usedlým způsobem života. Z tohoto hlediska považuje právě méně úrodné kraje za vhodný předpoklad pro vznik stálých sídel: Attika je toho nejlepším příkladem. Zde Thúkýdídés přestává být vypravěčem a stává se tím, kdo popisuje průběh jednotlivých procesů: charakterizuje společenské, hospodářské a politické vztahy jako součásti souvislého, jakkoliv zatím jen lineárně pojatého rozvoje materiálních sil, kde současnost představuje vyvrcholení a “naplnění času”.

9. Mor: Thúkýdidova ‘metoda’ a hippokratovské ovzduší

Mohlo by překvapit, že do díla, jež samo sebe představuje jako počín výlučně politický, jenž má – i směrem k budoucnosti – usnadňovat politickou analýzu (I, 22,4), se pevně včleňuje rozsáhlý symptomatologický popis zhoubné epidemie, která zasáhla Athény ve druhém roce války a o níž se obvykle hovoří jako o “moru”. Toto zdánlivé nedodržení základní inspirační linie díla si zasluhuje bližší pozornosti.

Ve skutečnosti je pro Thúkýdídův náhled charakteristická hluboká spojitost mezi oblastí politickou a lékařstvím a tato vazba se konkretizuje v metodologické příbuznosti lékařské diagnostiky a vědeckého přístupu k politice. Na jedné straně se Thúkýdídés ve své historiografické práci až vypjatě snaží, aby zdůraznil odstup od hérodotovské terminologie, na druhé straně si přeje, aby tím více vynikl jeho obraz ‘symptomatologa’ dějin a politického dění: je jako hippokratovský lékař, který přenáší zkoumání “příznaků” z oblasti neduhů tělesných na mnohem širší pole neduhů obecně lidských. Jedná se o cílený výběr určité metody, právě té metody, která se tak rozšířila zásluhou hippokratovské medicíny. Ta totiž dějepisci umožňuje, aby se poměřil s jedním ze základních problémů – otázkou rozdílné poznamatelnosti, a to právě na základě rozdílné kvality a spolehlivosti příznaků – v přítomnosti a v minulosti. Této otázce je zasvěcena celá první část první knihy, tzv. *Archaiología*.

Shodnost metodologického postupu v bádání lékařském a historicko-politickém jasně vynikne při porovnání některých ‘programových’ vyhlášení, jež Thúkýdídés umístil do stěžejních pasáží svého díla (II, 48,3; úvod k popisu “moru”): “*At si každý, lékař nebo neodborník, říká, co si o něm myslí*

Thúkýdídés
a politická
‘symptomato-
logie’: vliv
Hippokratův

[...]. Já povím, jak mor probíhal, a poukáži na jeho příznaky, které bude moci člověk pozorovat a mít na zřeteli, aby se s nimi napřed seznámil a nemoc rozpoznal, kdyby se někdy znova objevila, neboť jsem ji sám měl a na vlastní oči jsem viděl i jiné nemocné." – I, 22,4: "[...] avšak jestliže ten, kdo bude chtít získat spolehlivé poznání událostí minulých i budoucích – a ty se, jako všechny lidské věci, s nimi shodují nebo se jim podobají –, shledá moje dílo vyhovujícím, úplně to postačí."

**"Přirozenost"
– předpoklad
předvídání
chování**

'Materiálním' předpokladem výpovědní hodnoty příznaků a předvídání vůbec je neměnnost podstaty lidské přirozenosti: proto se na ni Thúkýdidés v textu několikrát odvolává. Uvedme třeba úvod digrese, kterou Thúkýdidés věnuje symptomatologii občanské války v souvislosti s konfliktem na Korkýře (III, 82-84): "Za takových nepokojů dopadlo na obce mnoho ran, takových, s jakými se i dnes setkáváme a jaké se budou stále objevovat, dokud bude lidská povaha stejná, jen budou jednou silnější, jindy zase mírnější a budou se lišit svým vzhledem podle toho, jak se budou měnit okolnosti" (III, 82,2).

Výrazy přimykající se k pojům "příznak" a "náhled" se často vyskytují spojitě v týchž formulacích. V úvodní části první knihy se tato hluboká souvislost objevuje ve stěžejní pasáži, kde si autor vyjasňuje, kam do minulosti až sahají hranice poznatelnosti (I, 1,3): "Pro velký časový odstup nebylo možné zjistiť něco bezpečného o událostech předcházejících tuto válku a ještě starších, avšak pokud mohu soudit na základě své dectví (τεκμήρια, *tekméria*), jež jsem prozkoumal co nejdál do minulosti (ἐπι μακρότατον σκοποῦντί μοι, *epi makrotaton skopóuntí moi*), [...] myslím, že nedošlo k ničemu mimořádnému [...]." Oblast aplikace symptomatologické analýzy lze tedy rozšířit také na minulost, avšak s tím rozdílem, že viditelné a důvěryhodné příznaky tu jsou nečetné nebo, což je horší, klamné. Novostí této koncepce je ovšem to, že také poznání přítomnosti a odhad vývoje událostí směrem do 'budoucná' se děje prostřednictvím "příznaků", tedy něčeho, co umožňuje v případě správného pochopení "předvídat". Vždyť také první zpráva, kterou nám Thúkýdidés bezprostředně po sdělení svého jména a námětu díla v prvních řádcích oznamuje, je, že "předvídal" (ἐλπίσας, *elpisas*) velikost válečného konfliktu "hned při jeho vypuknutí" (εὐθὺς καθισταμένου, *euthys kathistamenú*).

**"Předpověď"
v hippo-
kratovské
lékařské škole**

Předpověď, příznak, diagnóza – tyto nástroje Thúkýdidés použil k analýze lidských skutků. Tehdy to však byly především nástroje nového, 'hipokratovského' lékařství, které se v Athénách posledních tří desetiletí 5. stol. př. n. l. prosazovalo na úkor starého, na iracionálních analogiích založeného magicko-věštického směru. Je příznačné, jak často se třeba slovo "očekávání" (ἐλπίς, *elpis*) objevuje v traktátech tvořících hippokratovský soubor (*Corpus Hippocraticum*), zvláště pak v díle *Předzvěst nemoci* (7,7; 15,7; 19,6 atd.), kde tento výraz spolu se slovesem "očekávat" (ἐλπίζω, *elpizó*) často označuje zcela 'neutrálně' "předpověď". Ale týká se to rovněž dalších spisů obsažených v souboru – jmenujme např. *Návštěvy cizích měst* nebo *O svaté nemoci*.

Lékařské postupy, založené na analogii a prognostice, tak jak jsou popsány v dílech *Návštěvy cizích měst* a *Předzvěst nemocí*, navozují zřejmou podobnost s thúkýdidovskou ‘metodou’. U pacienta vykazujícího určitý druh symptomů musí být lékař schopen rozpoznat jak nemoc, tak její další průběh (v obou případech jde o veličiny *n e v i d i t e l n é*) a v tom mu pomůže kromě ‘příznaků’ také znalost již popsaných podobných případů. Proto *Návštěvy cizích měst* přinášejí popis a klasifikaci tolika ‘klinických případů’. Proto je také lékař ten – jak se píše v *Předzvěsti nemocí* –, kdo dokáže říci “*věci přítomné, minulé a budoucí*” (I, 2-3). Stejným způsobem si počíná i politik poté, co se poučil četbou díla, jako je to Thúkýdidovo, neboť získá “*spolehlivé poznání událostí minulých i budoucích – a ty se, jako všechny lidské věci, s nimi shodují nebo se jim podobají*” (I, 22,4).

Thúkýdidés se tedy plně přimkl jak k hippokratovskému jazyku, tak k jeho ‘metodě’ a zcela jednoznačně to vyjádřil mj. i v dlouhé odbočce o příznacích “moru”. Svědectví je to o to cennější, že spadá do období rádicí morové nákazy, kdy nové lékařství nedokázalo nemoc zastavit a vlastní bezmocí citelně ztrácí na prestiži. To pak jen usnadnilo opětný návrat k Asklépiovi, tedy ke starému bohu léčiteli a ochránci ‘magického’ lékařství (jeho kult byl do Athén slavnostně uveden r. 420 př. n. l.). ‘Obranné’ formulace, které nacházíme v hippokratovských traktátech, jako je např. *O starém lékařství*, dávají tušit, že spor nových vědeckých metod a starých léčitelských praktik zdaleka neustal: “*V lékařském umění je vždy obtížné dosáhnout úplné jistoty, i když některé druhy lékařství, o nichž pojednám, přesnosti a pronikavosti dosáhly. Proto netvrdím, že by se mělo zcela odmítnout i staré léčitelství, jako by vůbec nebylo nebo nebylo dobře probádáno [...], spíše je pravda, že ačkoliv vyšlo z hluboké nevědomosti, přesto silou úvahy se velmi přiblížilo jistotě, a proto i jeho objevy je třeba obdivovat*” (§ 12).

Nová lékařská škola nakonec šťastně přestála krizi, do níž ji uvedla morová epidemie, avšak daleko větší škodu lékařské praxi ve městě jako Athény způsobilo celkové zchudnutí v důsledku vojenského a politického úpadku. Např. v komedii *Plútos* (388 př. n. l.) Aristofanés jasně vyjadřuje myšlenku, že lékaři odešli, protože město zchudlo. V jedné ze scén se objeví nápad zavolat lékaře, aby bohu bohatství navrátil zrak, ale hlavní postava Chremylos tuto myšlenku vtipně zavrhně (v. 407-408): “*Kdo je teď u nás vskutku lékařem? / Je bídný plat – je bídné umění.*” Ve 4. a 3. stol. př. n. l. se vynikající provozovatelé lékařského řemesla již postupně přemístili do nových středisek politické moci, především na dvory helénistických vládařů.

Dnes už je obtížné zjistit, jak se lékařská činnost, tak plodná ve svých teoretických spisech, postupně utvářela. Stanovit přesný obraz nepomůže ani význačná památka, kterou nám zůstavila – *Corpus Hippocraticum*. Samotná postava Hippokrata vystupuje jen v mlhavých obrysech a spisy shromážděné v korpusu, který je mu připisován, byly vypracovány v průběhu mnohem delšího časového úseku, než mohl činit životní běh podivuhodného ‘mistra’. Časově nejbližší zmínky o Hippokratovi nalezneme v podstatě pouze na dvou místech u Platóna (*Prótagorás*, 311b; *Faidros*, 270c-d). V *Prótagorovi* se objevuje srovnání mezi člověkem, který sofistovi (v tomto případě Prótagorovi) platí za výuku (o jejíž hodnotě se Platón kriticky vyslovuje), a člo-

**Epidémiai
a Prognóstikon**

**Mor v Athénách
a návrat k Asklépiovi**

Hippokratés

věkem, který za služby platí "Hippokratovi z Kóu, Asklépiovi". Z poznámky vyplývá jen to, že Hippokratés byl známá osoba. Ve spisu *Faidros* je zase Hippokratovi podkládána myšlenka, jež v ničem neodpovídá tomu, co je obsaženo v korpusu, ač tato různorodá sbírka vyniká rozličností a bohatostí jak traktovaných témat (od chirurgie po dietetiku a farmakologii), tak naznačených koncepcí. Jedná se o myšlenku, že nelze pojednat o přirozenosti těla "odděleně od přirozenosti všeho". Podle Platóna odpovídal tento postup Hippokratově představě o dialektice (zahrnutí jednotlivostí pod jeden pojem a dělení celku do jeho přirozených, druhových projevů). Jelikož korpus neobsahuje ani jedinou podobnost s takovou myšlenkou, lze sotva stanovit, zda a do jaké míry byl Hippokratés Platónem ovlivněn. Četné informace o Hippokratově učení dostali badatelé do rukou až v 19. století zásluhou objevu tzv. Londýnského anonymu (*Anonymus Londiniensis*). Jde o rukopis obsahující rozsáhlé úryvky o dějinách lékařství, zkompileovaných Aristotelovým žákem Menónem. Menónovo dílo částečně zklamalo očekávání. Soustřeďuje se v podstatě na hippokratovské učení o příčinách nemocí, avšak předkládá teorie, jež se v samotném korpusu řadí k těm okrajovým (zvláště teorie o "větrech" z nadměrného nebo nestravitelného jídla, jež obíhají v těle a zabraňují vdechovanému vzduchu ve volné cirkulaci). Zklamání ponouklo současné badatele k vyslovení rozličných domněnek: že např. Menón vycházel z děl, která Hippokratovi omylem přičítal Aristotelés, nebo že Hippokratés, na něhož se anonym odvolává, je pouze synovec velkého lékaře z Kóu.

Je třeba se smířit s danou skutečností a považovat *Corpus Hippocraticum* za složitý celek, v němž lze identifikovat a ocenit nanejvýš osobitost autorů některých nejdůležitějších pojednání: *O starém lékařství*; *O vzduchu, vodách a místech*; *Předzvěst nemocí*; *Životospráva při akutních onemocněních*; *O svaté nemocí*; *Návštěvy cizích měst*; *O zlomeninách a kloubech*; *Aforismy*; *O životosprávě* atd.

Případná snaha o určení autorství by musela vycházet z úvahy o tom, jak se od počátku celý korpus textů konstituoval a jak se předával dál. Především by se ale muselo zjistit, co z něho a v jaké podobě se dostalo do rukou alexandrijských učenců. Lze se domnívat, že k nim již *Corpus* dorazil jako soudržná, avšak anonymní sbírka lékařské literatury 5. a 4. stol. př. n. l. Proto připsání autorství textů Hippokratovi nevyplývá z textů samých, ale je výsledkem kritického úsilí těchto učenců. Je pochopitelné, že se do tohoto úsilí také musela promítnout soudobá, již více než třísetletá vzdělaněcká tradice a s ní i obraz, jež si v průběhu doby ona sama o Hippokratově učení vytvořila. To také vysvětluje jistou libovůli a někde i rozporuplnost takto určovaného autorství.

*Peri áerón,
hydatón,
topón*

Spis *O vzduchu, vodách a místech* si pro svůj velký vliv na pozdější řeckou a římskou etnografii zasluhuje zvláštní pozornost. Pojednání se točí kolem dvou hlavních tezí: a) existuje příčinný vztah mezi nemocemi na jedné a podnební, zeměpisnou, vodní a životosprávnou situací jednotlivých míst na straně druhé; platí přitom, že povahové jednotnosti místních podmínek odpovídá mnohost projevů jednotlivých nemocí, což závisí na fyziologické konstituci jednotlivců; b) přirozené prostředí a společenské uspořádání jsou faktory ovlivňující individuální a kolektivní povahu jednotlivých národů.

První teze ve skutečnosti není zcela nová. Můžeme na ni narazit už u Hérodota, např. tam, kde popisuje kraje obývané Ióny (I, 142), nebo když hovoří o vlivu podnebí na vynikající zdravotní stav Egyptanů a Libyjců (II, 77). Druhá teze je však mnohem zajímavější, neboť představuje vědecké překonání polarity mezi “přírodou” či “přirozeností” (*fysis*) a “zákonem” (*nomos*), kterou zavedli sofisté a dovedli do krajní antinomie tím, že vycházeli ze všeobecné “přirozenosti”, pojaté abstraktně. Hippokratovské pojetí zavádí zcela rozdílné východisko a raději než o obecné a nerozčleněné “přirozenosti” uvažuje o konkrétních, navzájem rozdílných a rozdílně působících jedinečných “prostředích”. Antiteze “přirozenost” × “zákon” (*fysis* × *nomos*) se tak mění v syntézu: to vyplývá především z rozdílného pojmání “zákonů” (*nomoi*), které přestávají být svévolnými lidskými výtvoři v protikladu k požadavkům přirozenosti, ale vznikají v souladu s rozdílnými konkrétními podmínkami daného prostředí. Toto myšlenkové východisko se stane základem dalšího etnografického uvažování Řeků a Římanů, počínajíc Poseidóniovým a Caesarovým popisem krajin obývaných Kelti a končíc Tacitovým spiskem o Germánii. (Poznamenejme, že tento náhled najdeme naznačen *in nuce* již u Hérodota, který měl za to, že jisté formy politického uspořádání jsou v souladu s určitým daným typem lidského společenství: to se pak může naplno rozvinout jen za předpokladu, že se mu dostane odpovídajícího politického uspořádání. Např. “*dokud byli Athéňané pod vládou samovládců, nikdy neměli ve válce převahu nad svými sousedy, jakmile se však samovládců zbavili, dostali se na místo daleko nejpřednější*” [Hérodotos, V, 78].)

Je zbytečné zde upozorňovat na úskalí takového přístupu. Ten totiž může lehce sklouznout až k myšlence jakési ‘rasové předurčenosti’ jednotlivých národů nebo k jakémusi mravně rasovému determinismu, jenž rasismu předchází. Avšak v hippokratovském pojednání se prvek lidský a prvek přirozeného prostředí nikdy nevyklučují, nýbrž se obvykle doplňují. Např. při úvaze na obvyklé téma asijské ‘netečnosti’ se jako příčina uvádí jak podnebí, tak politické uspořádání (*O vzduchu, vodách a místech*, 16): “*Co se nedostatku zápalu a odvahy týče, hlavní příčina, proč nejsou obyvatelé Asie tak bojechtiví jako Evropané a proč jsou jejich obyčejy změkčilejší, tkví v podnebí. To nemá žádné velké výkyvy ani směrem k horku, ani směrem k chladu a jednotlivá období se od sebe zvlášť neliší. Proto také [obyvatelé Asie] neznají ona náhlá hnutí mysli a silné změny tělesných pocitů, jež patrně zjišťují temperament a vedou k vášnivě nerozvážnosti. Rovnoměrnost podnebí je toho uchraňuje. To jsou tedy důvody, proč jsou dle mého mínění obyvatelé Asie slabší. A krom toho je to i uspořádáním věcí veřejných* (καὶ προσέτι διὰ τοὺς νόμους, καὶ προσητὶ διὰ τὴν νόμους).”

Úvaha pokračuje poznámkou, že příčinou neschopnosti a ochablosti je právě královláda, neboť z člověka činí “poddaného” a zabraňuje mu, aby byl “pánem sebe sama”. Důkazem toho pak mají být ti asijské barbaři, kteří “*nejsou ovládnuti samovládcí, ale žijí svobodně a sami své věci spravují, a proto patří k nejudatnějším*” (tamtéž, 16).

Hippokratés

10. Politická koncepce a model státu

Historiografické dílo může trvale prospět politice

Snažit se postihnout Thúkýdidovo úsilí a opomenout přitom, jak důležité místo v něm zaujímá politická reflexe, znamená zcela chybně zhodnotit sám ústřední bod celého díla. Ani hloubka a progresivnost koncepce v *Archaiologii*, ani plodný vliv hippokratovské metodologie nám nesmějí překrýt základní myšlenku tvořící páteř celého vypsání válečných událostí od prvních náznaků až po zjevné i skryté příčiny v jejich průběhu. Tou myšlenkou je přesvědčení, že dílo bude trvale sloužit politikům, kteří budou jednou, ať dříve, či později, pravděpodobně znovu postaveni do “stejně nebo podobné” situace (I, 22). Toto však není jediný, třebaže převažující aspekt Thúkýdidova svrchovaně politického díla. Neméně důležitá je i neustálá přítomnost základní politické otázky, jež jako by prostupovala líčení a rozbor rozhodujících osobností a situací: je to otázka, lze-li to tak říci, “nejlepší vlády”. Je to zároveň ústřední bod athénskému politickému myšlení od Solóna, ne-li dříve, až po Aristotela.

Thúkýdidův Periklés

Vývoj této reflexe u Thúkýdida lze sledovat na dvou stěžejních textech spojených s postavou Perikleia: jsou to pohřební řeč nad padlými z prvního roku války (II, 35-46) a pohled na politickou a ústavní úlohu Perikleia v demokratické obci (II, 65). Zatímco první text je v mnohém ohledu poplatný vnějším požadavkům – jednak slavnostní povaze obřadu, jednak žánrovým pravidlům řeči za zemřelé (*epitafios*) –, a je tudíž obtížné určit, do jaké míry Perikleova oslava Athén a jejich politického uspořádání odpovídá skutečnému Thúkýdidovu názoru, ve druhém textu již máme vyjádřeno Thúkýdidovo přesvědčení tak, jak postupně vyrálo. V kapitole, jež naznačuje špatný konec války, je jasně vysloveno kladné ocenění rovnováhy, která se za dlouhotrvající Perikleovy vlády ustavila mezi demokratickými mechanismy, založenými na pravomocích sněmu, a takřka institucionalizovanou mocí “prvního občana” (II, 65,9): “*A tak byla v Athénách podle jména demokracie, ve skutečnosti však vládla prvního občana.*”

Že v takové formulaci by bylo vskutku možno spatřovat Thúkýdidovo stranění monarchickému uspořádání, by potvrzovalo názor Thomase Hobbesa, Thúkýdidova překladatele a velkého obdivovatele. “*Thúkýdidés si cení uspořádání Athén,*” píše v předmluvě svého překladu Thomas Hobbes, “*v době, kdy spočívalo ve smíšení oligarchie a demokracie* [VIII, 97]; *ale ještě více si ho cení v době, kdy vládl Peisistratos* [VI, 54,5] (*aniž mu vadí, že je to moc násilně uchvácená*), *a potom, když na počátku války byla Perikleova vláda podle jména sice demokratická, ale ve skutečnosti monarchická* [II, 65,9].”

Jenže to už je Thúkýdidés příliš hobbesovský. Někde pak Hobbes přitlačil perem až příliš: vždyť v souvislosti s Perikleem Thúkýdidés nehovoří o “monarchii”, ale spíše o “prvním občanovi”. Nicméně Hobbesova zásluha je v tom, že jasně postihl tón Thúkýdidova zřetelně vyjádřeného hodnocení: např. tam, kde hovoří o Peisistratově a Hippiově “ušlechtilé a rozumné” vládě v době před útokem tyranobijců. Ve skutečnosti však Thúkýdidovo politické přesvědčení nesměruje k uspořádání monarchickému. Tento typ myšlení pak převládne, pokud vůbec, až ve století následujícím. Teprve pohled na

upadající athénskou demokracii po Perikleově smrti (II, 65,10) přibližuje Thúkýdida k umírněné oligarchii. Potvrdí nám to jeho další soud o politickém uspořádání Athén, tentokrát v osmé knize, kde vypráví o zkušenostech s jepičí vládou rady pěti tisíc, tedy o onom kratičkém období po oligarchické vládě rady čtyř set (411 př. n. l.), kdy se veškerá politická práva dostala do rukou sboru pěti tisíc občanů, určených na základě censu (tj. v tomto případě možnosti poříditi si na vlastní náklady výzbroj). Tuto politickou fázi Thúkýdidés charakterizuje jako “uměřené smíšení” (μετρία ξύγκρασις, *metriá xynkrásis*) oligarchie a demokracie (jde o onen kladný náhled na pojem “smíšení”, který pak filozofie plodně rozvine v následujícím století). A Thúkýdidés se o něm vyjadřuje v tom smyslu, že to “bylo poprvé, za [jeho] života, co Athéňané ukázali, že si dovedou dát dobrou vládu” (VIII, 97,2).

Ani zde se však Thúkýdidés nevyjadřuje o nejlepším politickém uspořádání v ů b e c , a b s o l u t n ě . Říká jen, že to bylo nejlepší uspořádání, které se za jeho života v A t h é n á c h uskutečnilo. Sparta se mu sice jeví, tak jako mnoha athénským aristokratům, jako přirozené ztělesnění “dobrých zákonů” (*eunomiá*: I, 18), ale jeho politické myšlení je natolik spjaté s konkrétní skutečností, že si ani teoreticky nepřipouští, že by se v obci, jako jsou Athény, mohla přerušit demokratická kontinuita, a tím méně pak, že by bylo možno obci násilím vnutit spartský model, jak o tom snili ideolog Kritiás a zřejmě i Antifón, kterého Thúkýdidés tolik obdivuje (VIII, 68). Proto ho pokus oligarchů z r. 411 př. n. l. v čele s význačnými osobnostmi jako třeba Antifón sice naplňuje obdivem, ale daleko více pochybami, poněvadž se pokusili “zbavit svobody athénský lid asi sto roků po vyhnání tyranů”. Ale především zcela jasně předvídá (a to je jeho diagnóza), že vítězství oligarchie znamená neodvratný rozklad celé athénské moci a v důsledku toho i velmi brzký konec samotného oligarchického pokusu.

11. Nutnost a zodpovědnost

Ústřední otázkou Thúkýdidova díla je pád kdysi mocného státu.

Thúkýdidés nežije v rozlehlém hérodotovském světě, který již mnohokrát prožil rozklad celých armád a říší a svou mnohasetletou zkušenost proměnil v olympskou moudrost. Jeho obzor je omezený a právě tato omezenost ho pohnala, aby vůči svému velikému předchůdci pyšně pozvedl svůj polemický hlas. Předmětem Thúkýdidových úvah je jedna jediná obec, ta jeho. A poněvadž prožil její vzestup a pád, dospěl Thúkýdidés k přesvědčení, že porážka Athén, konec jejich nadvlády a hlavně pak odsunutí do úlohy druhořadé mocnosti byly “nutností”, a to nutností pevně tkvící v dynamice konfliktu dvou mocností, tkvící také v samotném absolutním pojmu “moci”, neboť spojenectví se brzy mění v nadvládu a nadvláda v útisk.

Třebaže sám pojem “nutnosti” patrně odkazuje spíše k něčemu objektivnímu, a proto jakákoliv úvaha o tom, z čeho nutnost vyplývá, by se mohla zdát již zbytečná, Thúkýdidés se s takovým zjištěním nespokojuje a neustále si klade naléhavou otázku: Je snad vláda nad druhými vskutku neslučitelná s mravností, zvláště když se athénská říše rozpadla, jak tvrdili její protivníci,

**Vyhodnocení
politických
zkušeností
z r. 411 př. n. l.**

**Vztah mezi
nadvládou
a mravním
zákonem**

“Rozhovor
s Mélskými”

protože byla založena a udržována proti všem zákonům mravnosti? Pokaždé, když Thúkýdídés klade důraz na “nutnost” dějinných procesů, které sám popisuje, jako by zároveň tento problém zakrýval. Ale otázka se přesto dere na povrch, a to vždy, když se autorovo líčení musí vyrovnávat s násilím, jež z odosobněné “nutnosti” vyplynulo: vytváří tak jakousi nepřerušenu nit, souběžně probíhající vedle hlavní, “reálně politické” osy díla. Svou reflexi nevede Thúkýdídés vždy v první osobě, jako např. ve třetí knize, kde se zamýšlí nad zhoubnými souvislostmi mezi válkou vnější a občanskou, ale rovněž, a možná i častěji, prostřednictvím slov, jež propůjčuje svým hlavním postavám – Athéňanům. Jim tváří in tvář staví tu nejmenší a nejméně válkychtivou z jejich obětí – obyvatele ostrova Mélu: ti se provinili jen tím, že, ač ostrované, nebyli athénskými poddanými a mohli jako špatný příklad pro ostatní ostrovany působit na athénskou říši rozkladně. Tato konfrontace Athéňanů s Mélskými je jakousi dramatizací celého problému a lze ji srovnávat s podobným postupem u Hérodota, kde je trest celého díla vložena bez ohledu na chronologickou pravděpodobnost hned na začátek, do rozhovoru mezi Kroisem a Solónem.

Nelze již dost dobře stanovit, kdy Thúkýdídés slavný rozhovor Mélských s Athéňany promyslel a sepsal (V, 85-112). Naprosto zbytečná je rovněž diskuse o tom, zda určité odkazy na možnou zkázu Athén je třeba považovat za jakousi věštbu “po události” (*post eventum*), tedy také za chronologickou indicii redakce textu. Vždyť ani nebylo nutno vyčkávat do r. 404 př. n. l., aby se dalo vytušit, jak to s athénskou mocí dopadne. Možnost katastrofického konce musela být zřejmá každému jen trochu zasvěcenému politikovi, ať už proto, že samotný vzestup Athén byl násilným porušením dlouhého, nepřetržitého vůdcovství Sparty v řeckém světě (a toto porušení mohlo v kterémkoliv okamžiku odhalit její slabost), nebo proto, že tendenčně ničivá povaha probíhajícího konfliktu nabyla vrchu poté, kdy se ukázalo, že mír z r. 421 př. n. l. je jen přechodným kompromisem.

V průběhu dialogu se slova Mélských zdají méně přesvědčivá, jako by jejich snahou bylo sofisticky obhajovat neobhajitelnou tezi, že odpuštění a shovívavé počínání může být pro Athéňany u ž i t e č n é . Mélsťi se tak vystavují neúprosné argumentaci svých protivníků, kteří navíc velmi dobře vědí, jaký osud by je samé v takovém případě čekal. Nakonec jim Mélsťi hrozí (V, 90): “[...] *prohrajete-li válku, budete stiženi tím nejstrašnějším trestem, abyste se stali odstrašujícím příkladem pro ostatní.*” A myslí tím, že trest bude tím hroznější, čím neoblomnější se Athéňané ukáží v situacích, jako je tato. Na to Athéňané (V, 91): “*My se nebojíme konce naší vlády, i kdyby měl přijít.*” A vysvětlují, že je lépe padnout pod údery velké nepřátelské mocnosti než podlehnout porobeným, jestliže se vzbouří a zaútočí. Pro Athéňany je nezávislost Mélu pobuřující a jsou rozhodnutí ji udusit. Mélsťi se marně pokoušejí odradit je argumentem o užitečnosti. Když neuspějí, nezbyvá jim, než obrátit se nejprve k naději (V, 102) – tu Athéňané snadno odbudou sarkasmem –, a nakonec doufají už jen v pomoc bohů jakožto záruky spravedlnosti (V, 104). Replikou Athéňanů dosahuje reflexe nejzazšího bodu: že totiž nejen mezi lidmi, ale pokud je známo, i mezi bohy platí zákon nadvlády silnějšího (ὄν ἄν κρατὴ ἄρχειν, *hú an kraté archein*). “*My*

jsme si tento zákon nedali,” pokračují (V, 105,2), “*ani jsme nebyli první, kdo se jím řídil, když byl dán, nýbrž převzali jsme ho, když už tu byl, a bude platit i v budoucnosti, které jej zanecháme. Víme, že i vy byste si počínali stejně, kdybyste se dostali k stejné moci jako my [...].*” Je to tedy “nutnost”, jež přivádí Athéňany, aby skoncovali s pobuřující mélskou neutralitou. A jako vždy v podobných situacích u Thúkýdida je nutnost odůvodněna odkazem na neměnnou “lidskou přirozenost”.

Nemá tu ani smysl se ptát, na čí straně stojí v tomto dialogu Thúkýdidés. Je ovšem dobré si povšimnout, že ve střetu argumentů zůstávají nakonec Mélsťi zcela odzbrojeni a v závěru je v jejich neměnném postoji nutí setrávat jen zcela hazardní úvaha: že totiž nikdo sám od sebe neustupuje, může-li bojovat. Ani Thúkýdidés Mélským nepodsune další, vhodnější odpovědi, zatímco argumentace Athéňanů vyniká přesností.

Pobití Mélských se bezprostředně mohlo zdát pouhou bolestnou nutností. Přesto však zřejmě ještě na dlouhá léta utkvělo v kolektivním podvědomí Athéňanů, neboť se opět vynořuje jako neusmířený zlý duch v bezesné noci po prohře u Aigospotamoi (*Řecké dějiny*, II, 2,3): “[...] *truchlili nejen pro padlé, ale ještě mnohem víc pro sebe samé v předtuše, že budou nést podobný trest, jaký vynesli sami po dlouhém obléhání nad občany Mélu, potomky lakedaimonských vystěhovalců [...].*” Ten, kdo napsal tato slova – a je to pravděpodobně Thúkýdidés, pochází-li tato část Xenofóntových *Řeckých dějin* vsutku od něho –, má jasnou představu o tom, co je “odpovědnost”. A ví také, že žádný omyl při hledání spravedlnosti (to znamená toho, co je skutečně užitečné), nezůstane v oné hře pravdy, jíž je politika, bez trestu.